

Arapça Sözlüklerde Eşdizim Sorunu

Eşdizim, Arap dilinin klasik kaynaklarında, önemli dil meselelerinden biri olarak yerini alır.¹ Zira kelime ve terkip incelemesi yapan klasik sözlükler olduğu gibi bu konuda başlıca eserler de mevcuttur. Arap dili, kelime hazinesinin ortaya çıkması, fasih dilin dolayısıyla Kuran dilinin muhafazası gibi nedenlerle üzerinde kelime, terkip, cümle veya metin bağlamında çokça çalışmalar yapılmış bir dildir. Arapça klasik kaynaklara bakıldığında, dilcilerin kelimelerin doğru ve yerinde kullanımı konusunu ele aldıkları görülür. Câhız daha ilk dönemden itibaren sözcüklerin kullanıma dikkat çeker. Kur'anı Kerim'den örneklerle konuyu açıklamaya çalışır. الحوع (açlık) kelimesi Kur'an'da hep العقاب (ceza) ve الفقر kelimesiyle birlikte kullanılır. الجن – الصلاة – الزكاة, العقب – الرغبة – الرغبة, الإنسان, حملت الجبل (dağı taşıdım), شربت ماء البحر (denizin suyunu içtim) cümleleri gramer yönüyle doğru olmakla birlikte anlam açısından doğru kabul edilmez.⁴ Sözcüklerin kullanımındaki inceliğe önem veren Arap dilcilerden bir diğeri Ebû Hilâl el-Askerî'dir. el-Askerî, kelimelerin farklı kullanımlarının anlamı değiştireceğini vurgular. *es-Sâhibî*'nin yazarı Ahmed İbn Fâris de benzer noktalar üzerinde durarak sözcükleri yerinde kullanmayla ilgili örnekler verir. التائبين kelimesi vefat eden kişinin arkasından övgü için kullanılır. ألج الجملة (devenin iğne deliğinden geçmesi), خلأت الناقة, حرن الفرس örneklerini verir. İbn Fâris, sözlüğünde takip ettiği metodu açıklarken sözü yüksek, orta ve düşük düzeye ayırır. Sözlükte üç gruptan sadece ikinci grupta yer alan yapılara yer verir. Sözlüğün yazılış amacı dönemin entellektüellerine, bilim adamlarına klavuzluk yapmaktır. Sözlüğünü 114 baba ayıran İbn Fâris, her babta ediblerin, şairlerin sözlerinden seçkilere, yaygın kullanımlara yer verir. Sözlük tekniği açısından bu sınıflandırma başarılıdır.⁵ Ebû Mansûr es-Seâlibî, eşdizim olgusu üzerinde ayrıntılı olarak durur. Çok

¹ Hamade Muhammed Abdulfettah el-Huseyni, *el-Musahabatu'l-Lugaviyye ve Eseruhâ fî Tahdîdi'd-Delâle fî'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (Basılmamış doktora tezi, Kahire Üniversitesi), 2008, s.31.

² el-Cahız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdusselam Harun, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1998, s.21.

³ Abdulfettah Abdulalim el-Berkâvî, *Delâlet's-Siyâk beyne't-Turâs ve İlmi'l-Lugati'l-Hadîs*, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1991, s.72

⁴ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Harun, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 19771, c.1, s. 25-26.

⁵ Ahmed Fâris, *Mutehayyeru'l-Elfâz*, thk. Hilâl Nâcî, Matbaatu'l-Maarif, Bağdat, 1980, s.18.

sayıdaki eseri arasında *Fıkhü'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye* eseri eşdizim konusunda önemli bir kaynaktır. أجن الماء (rengi değiştiği halde içilebilen su), أسن الماء (içilemeyecek kadar bozulmuş) örneklerinde görüldüğü gibi sözcüklerin doğru kullanımı önemlidir.⁶

Modern dönemde eşdizim alanında önemli gelişmeler vardır. Sözlükbilim konusunda önemli çalışmalar yapan Ahmed Muhtar Ömer eşdizimin önemine dikkat çeker. Ömer'in de içinde yer aldığı sözlük çalışmalarına bakıldığında bunu görmek mümkündür. هذب - نحاس - حديد sözcüğünün منصره sözcükleriyle birlikte kullanılırken جلد kelimesiyle kullanılmayacağı söyler.⁷ Ahmed Muhtar Ömer, eşdizimi açık ve sürekli olarak ikiye ayırır.⁸ Modern dönemde eşdizimi Arapçayla tanıştıran dilcilerden biri de Muhammed Hasan Abdulaziz'dir. Collocation terimini المصاحبة terimiyle karşılayan Abdulaziz'in *el-Musahaba fi't-Ta'bîri'l-Lugavî* eseri eşdizimle ilgili önemli kaynaklardan biridir. Ona göre eşdizim her dilde olduğu gibi Arapçada da önemli bir olgudur. Örneğin أخضر kelimesi daha çok عشب kelimesiyle birlikte (عشب أخضر) kullanılır. نبح kelimesi الكلب kelimesiyle birlikte kullanılır. Yazar, basın dilinde eşdizim yapılarının örnekleri üzerinde durur.⁹ Modern dönem dilcileri arasında eşdizim konusunda çalışmaları olan dilcilerden Mahmud Fehmî Hicâzî'yi de unutmamak gerekir. O eşdizimin karşılığı olarak التضام terimini kullanır. Sözcüklerin birlikte kullanımdan doğan anlamın önemine vurgu yapar. جلس على الكرسي، صنع كرسيًا، كرسي kelimesi كرسي kelimesi كرسية، كرسية الفلسفة، كرسي علم اللغة، كرسي منخفص، كرسي خشبي، كرسي الأستاذية، كرسي على الكرسي، صنع كرسيًا، كرسي منخفص، كرسي خشبي. Bunların yanında كرسية الفلسفة، كرسي علم اللغة، كرسي منخفص، كرسي خشبي، كرسي الأستاذية örneklerinde كرسي kelimesi gerçek anlamıyla kullanılırken، كرسية الفلسفة، كرسي علم اللغة، كرسي منخفص، كرسي خشبي، كرسي الأستاذية örneklerinde yeni anlamlar kazanır.¹⁰ Eşdizimi التضام terimiyle ifade eden Temmâm Hassân son dönemde Arap dünyasında adından en fazla söz edilen dilcilerden biridir. Ona göre *teğamm* karinesinin biçimsel ve gramatik yönü vardır. Örneğin، انكسر الخيط ifadesi doğru değildir. İp esnek bir yapıya sahip olduğunda onun kırılmasını ifade etmek doğru bir kullanım olmaz.¹¹ Aynı şekilde Arapçada ism-i mevsûl-sıla, sıfat-mevsûf arasında bir bütünlük ve gereklilik söz konusudur.

⁶ Ebû Mansûr es-Se'âlibi, *Fıkhü'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, Mektebetü'l-Kur'an, Kahire, 1997, s.93.

⁷ Ahmed Muhtar Ömer, *İlmu'd-Delâle*, s.72.

⁸ Ahmed Muhtar Ömer, *İlmu'd-Delâle*, s.74.

⁹ Hamade Muhammed Abdulfettah el-Huseyni, *el-Musahabatu'l-Lugaviyye ve Eseeruhâ fî Tahdîdi'd-Delâle fî'l-Kur'ani'l-Kerîm*, s.68.

¹⁰ Mahmud Fehmî Hicâzî, *Medhal ilâ İlmi'l-Luga*, Dâru Kaba, Kahire, tsz. s.157.

¹¹ Temmâm Hassan, *el-Beyân fî Ravâii'l-Kur'an*, 'Alemlü'l-Kutub, Kahire, 1993, s.155

Modern dönemde yazılmış Arapça iki önemli eşdizim sözlüğü vardır. Bunlardan birincisi Ghazala'nın *Dâru'l-İlm* sözlüğüdür. Bu sözlük, 12.000 İngilizce kelime başlığı, bunun altında 120.000 eşdizim ve bunların tercümelemleri olarak kullanılan 150.000 Arapça eşdizimi ihtiva etmektedir. Sözlük İngilizceden Arapçaya çevrilmiştir. İngilizce esas alınarak alfabetik sıraya göre tanzim edilmiştir. Kaynak olarak *BBI Combinatory Dictionary of English: A Guide to Word Combination* (Benson et al: 1987) ve *LTP Selected Dictionary of Collocations* (Hill, et al (eds.): 1997) sözlükleri kullanılmıştır. İçerdiği kelimeler açısından muhteva alanı genel, hukuki, politik, medya, reklam, dilbilimi vs metinlerinin söz varlığını kapsayıcı nitelikte genişler.¹² Bir diğer sözlük de Tahir b. Sellâm Haşim Hafız'ın hazırladığı *Mucemu'l-Hâfiz li'l-Musahabâti'l-Arabiyye*'dir. Bu sözlük İngilizceyi öğrenen Arap öğrenciler için yazıldığından dolayı açıklamalar İngilizce yapılmıştır. Genel anlamda hedefi eğitim alanında fayda temin edecek bir eser niteliği taşımaktadır. Arapça olarak yazılan ilk eşdizim sözlüğüdür.¹³

Yeni sözlüklerde kelime birlikteliklerine, eşdizimlere yer vermek daha faydalı olacaktır. Sözcükleri açıklarken gereksiz bilgilerden kaçınılmalıdır. Örneğin شفة (dudak) için bazı sözlüklere bakıldığında gereksiz açıklamalar yer verildiği görülür. Bunun yerine sözcüğün diğer sözcüklerle olan birliktelikten hareketle بنت الشفة (sözcük), صار اسمه على كل شفة (ismi dillerde dolaşır), ترداد اسمه على الشفاه (dillerde dolaşmak), له في الناس شفة حسنة (insanlar hakkında iyi söyler) ifadelerle sözcüğün kazandığı kullanımlara yer vermek daha faydalı olacaktır. Wittgenstein'in “*bana sözcüğü değil, onun kullanıldığı yeri sor*” sözü dilciler arasında yaygındır.¹⁴

¹² Hasan Ghazala, *Dar el-İlm's Dictionary of Collocations, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut, 2007, s.15-16.

¹³ Tahir b. Sellâm Haşim Hafız, *M'ucemu'l-Hâfiz li'l-Musahabâti'l-Arabiyye*, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2004, s.8.

¹⁴ Ahmed Muhtar Ömer, *Sinâatu'l-M'ucemi'l-Hadîs*, s.132.